

Ἡ ὑπόθεσις, ποὺ βάζει ἡ ἐπιστήμη γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα, νὰ τὰ βάλῃ σὲ τάξη ἀναμεταξύ των, δὲν εἶναι τάχα κι' αὐτὴ ἐπινόησις, ἓνα σχέδιον τοῦ νοῦ; Καὶ τί σημασία μπορεῖ πιά κανεὶς νὰ δώσῃ στὰ ἐπινοήματα αὐτά; Καὶ δὲν εἶναι τότε ὅλη αὐτὴ ἡ πολυθρόνη στροφὴ τοῦ πνεύματος ἀπ' ἔξω πρὸς τὰ μέσα σὰν νὰ ἀφήσῃ κανεὶς τὴ Σκύλλα τῶν αἰσθήσεων καὶ νὰ ἔρθῃ στὴ Χάρυβδι τῶν παραστάσεων; Μήπως λοιπὸν ἔχει δίκαιον ὁ Πρωταγόρας μὲ τὸ δόγμα του, ὅτι ὅλα τὰ κρίνει τὸ ὑποκείμενον, τὸ ἐγώ, δηλαδή ὁ ὑποκειμενισμὸς τοῦ καθενός;

Τὰ ἐρωτήματα τοῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια εἶχαν κιόλας γεννηθῇ μέσα στὴν Ἀκαδημία καὶ συντρεῖξανε κι' αὐτὰ πολὺ γιὰ νὰ θέσῃ ὁ Πλάτων μὲ ὅλη τὴν ριζικότητα τὸ πρόβλημα, μὴ τυχὸν ἡ ἰδέα εἶναι κάτι ὑποκειμενικὸ ἢ, ὅπως λέει ὁ ἴδιος στὸν Παρμενίδη, ἡ ἰδέα εἶναι κάτι «ἐν ψυχαῖς», δηλαδή μέσα στὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ καθενός. Γιὰ νὰ ἀποδιώξῃ ὁ Πλάτων καὶ τὴν παρεξήγησιν γιὰ τὴν ἰδέαν καὶ τὴν οὐσίαν της, δὲν τὴν χωρίζει μόνον ἀπὸ τὰ αἰσθητά, ἀπὸ τὰ φυσικὰ πράγματα, τὰ λεγόμενα ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ὄντα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ψυχικὰ ἐνεργήματα καὶ πάθη καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἡμεῖς λέμε παράστασις καὶ ποὺ ὁ Πλάτων τὸ χαρακτηρίζει «δόξα», δηλαδή, ὅ,τι κανεὶς δοκιέται. Ἀντίθετα μὲ τὴν «δόξαν», ποὺ εἶναι στὸν καθένα διαφορετικὴ, γιατί ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπο του θὰ δοκηθῇ κάποιον ἀντικείμενον, ἡ ἰδέα εἶναι μία καὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς ἄλλως νὰ τὴν ἀγγίξῃ καὶ νὰ τὴν συλλάβῃ παρὰ μὲ τὴν καθαρὴν τὴν νόησιν. Στὸ χωρισμὸ αὐτὸν τῆς ἰδέας ἀπὸ τῆς «δόξης», τῆς δόκησις, ἐπιμένει ὁ Πλάτων καὶ πάντα γυρίζει σ' αὐτὸν σὲ καὶ τοῦ σχεδὸν διήλογο ἀπὸ τὸ Γοργίας ὡς τὸ Φίληβο.

Ὅταν πρόκειται νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴν ἰδέαν ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης, προπαρασκευάζει τὸ συνομιλητὴ του καὶ τὸν οἰκειώνει μὲ μερικοὺς θεμελιωκοὺς χωρισμούς, ποὺ κάνει ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία. Τὸν μαθαίνει νὰ χωρίσῃ τὴν αἴσθησιν ἀπὸ τὴν νόησιν, τὸ αἰσθητὸ ἀπὸ τὸ νοητό. Τὸ νοητὸ πάλι ὁ συνομιλητὴς τοῦ Σωκράτη πρέπει νὰ μάθῃ νὰ τὸ χωρίσῃ ἀπὸ τὸ «δοξαστόν», δηλαδή ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς δόκησις. Ἐπειὰς πρέπει νὰ κρατήῃ χωριστὰ στὸ νοῦ του τὴν νόησιν ἀπὸ τὴν διάνοιαν. Νόησις εἶναι ἡ ἀνώτατη γνωστικὴ δύναμις, ποὺ ἔχει γιὰ ἀντικείμενό της τὴν ἰδέαν, ἐνῶ διάνοια εἶναι ἡ γνωστικὴ δύναμις, ποὺ μᾶς φανερώνει τὰ ὄντα τῆς γεωμετρίας καὶ τῶν μαθηματικῶν.

Ἡ ἰδέα λοιπὸν εἶναι τὸ σταθερὸ ἀντικείμενο τῆς νόησης καὶ καμμιὰ παράσταση, «δόξα», δὲν ἔχει ποτὲ τὴ δύναμη νὰ πλησιάσῃ τὴν ἰδέα. Γιὰ τοῦτο ὅποιος νομίζει, πὼς μὲ τὴ «δόξα», τὴν ἀβέβαιη δηλαδὴ γνώμη, ποὺ ἀναπηδάει πρὸ πολὺ ἀπὸ τὸ φανταστικὸ τῆς ψυχῆς του, μπορεῖ νὰ στεριώσῃ μέσα του τὴ γνώση καὶ νὰ τὴν μεταδώσῃ καὶ στοὺς ἄλλους, αὐτὸς εἶναι «φιλόδοξος» καὶ ὄχι φιλόσοφος. Μὲ ἄλλα λόγια αὐτὸς καταγίνεται μὲ ἁπλὰ δοξάσματα καὶ ὄχι μὲ σταθερὰ νοήματα. Ὅπως ἀκόμα πρὸ βαριὰ πλανιέται ὅποιος πιστεύει, πὼς μπορεῖ ποτὲ μὲ τὴν αἴσθησι, τὴν ὄρασι, τὴν ἀκοὴ καὶ τὴν ἀφῆ, νὰ φθάσῃ σὲ γνωριμία μὲ τὴν ἀλήθεια. Ἄν ἀποφασίσωμε νὰ μείνωμε μέσα στὴν καθαρὴ αἴσθησι—τὴν ὑπόθεσι τούτῃ τὴν ἀναλύει διεξοδικὰ ὁ Πλάτων στὸ Θεαίτητο—, τότε ποτὲ δὲ θὰ μπορέσωμε νὰ ὀρίσωμε τίποτε. Θὰ μᾶς εἶναι πραγματικὰ ἀδύνατο νὰ κάμωμε λόγο γιὰ κατιτί. Καὶ θὰ πλανιόμαστε δῶθε κεῖθε μαζὶ μὲ τὸ φαινόμενο, ποὺ δὲν θὰ εἶναι ποτὲ τίποτε, ἀλλὰ πάντα θὰ γίνεται, δηλαδὴ θὰ ξεφεύγῃ ἀπὸ τὴ μιὰ μορφή στὴν ἄλλη. Τὸ καθετί, ποὺ τὸ ἰσχυρίζομαστε καὶ τὸ ἀναγνωρίζομε γιὰ αἰσθητὸ ἀντικείμενο, βασίζεται, ὅπως θὰ ἴδοῦμε παρακάτω, σὲ ἄλλους ὄρους, καθαρὰ λογικούς. Καὶ ἂν οἱ ὄροι αὐτοὶ δὲν ὑπῆρχαν, γιὰ νὰ συνοδεύουν τὴν κρίσι μας, τότε κανεὶς λόγος δὲ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ γιὰ τὴν αἴσθησι καὶ τὰ ἀντικείμενά της.

Τὸ σταθερὸ ὅμως νόημα, ἡ ἰδέα, ἔρχεται μὲ τὴ νόηση στὴν ψυχὴ μας. Ἡ νόηση δηλαδὴ εἶναι ἐκείνη ἡ δύναμη τῆς ψυχῆς, ποὺ μᾶς μαθαίνει κάτι καὶ μᾶς δίνει εἴδησι γιὰ τὸ εἶναι. «Τί συμβαίνει», ρωτᾷ ὁ Σωκράτης τὸ συνομιλητὴ του στὸ Φαίδωνα, «μὲ τὴν ἀπόκτησι τῆς λογικῆς γνώσης; Τί ἀπὸ τὰ δύο; Εἶναι τὸ σῶμα ἐμπόδιο ἢ ὄχι, ὅταν κανεὶς στὴ ζήτησι αὐτῆς τῆς γνώσης τὸ φέρῃ κι' αὐτὸ μαζὶ του σὰν μέτοχο; Νὰ πὼς τὸ ἐννοῶ· δίνει δηλαδὴ ἡ ὄψις καὶ ἡ ἀκοὴ καμμιὰ ἀλήθεια στοὺς ἀνθρώπους ἢ γι' αὐτὰ δὲ καὶ οἱ ποιητὲς πάντα μᾶς λένε, ὅτι οὔτε ἀκοῦμε τίποτε σωστὸ οὔτε βλέπομε; Καὶ ἂν αὐτὲς οἱ αἰσθήσεις τοῦ σώματος δὲν ἔχουν μήτε ἀκρίβεια μήτε σαφήνεια καμμιὰ, ὥς ἀφῆσωμε πρὸς τίς ἄλλες, γιὰτὶ ὅλες εἶναι κατώτερες ἀπ' αὐτὲς τίς δύο· ἢ δὲ σοῦ φαίνεται καὶ σένα ἔτσι;» Βέβαια», εἶπε ὁ Σιμμίας. «Πότε λοιπόν», εἶπε ὁ Σωκράτης, «ἀγγίζει ἡ ψυχὴ τὴν ἀλήθεια; Γιατί, ὅταν δοκιμάσῃ νὰ θεμελιώσῃ κάτι μὲ τὸ σῶμα, εἶναι φανερό,

ὅτι τότε δὲ ἐξαπατιέται ἀπ' αὐτό». «Σωστὰ λές», εἶπε ὁ Σιμίας. «Μέσα στὸ λογισμό λοιπὸν δὲ φανερόνεται σ' αὐτὴν (δηλαδή στὴν ψυχὴ) καί τι ἀπὸ τὰ ἀληθινὰ ὄντα;» «Ναί». «Καὶ ὁ λογισμὸς τῆς εἶναι τότε πῶς καλός, ὅταν τίποτε τὸ σωματικὸ δὲν τὴν ἐνοχλῇ, μήτε ἀκοή, μήτε ὄψη, μήτε πόνος, μήτε ἡδονή, ἀλλὰ ὅταν αὐτὴ μαζεύεται, ὅσο μπορεῖ πῶς πολὺ, στὸν ἑαυτὸ τῆς, καὶ ἀφήνῃ τὸ σῶμα νὰ πάῃ στὸ καλὸ, καὶ ὅταν ὁρέγεται τὸ ἀληθινὸ ὄν, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐπικοινωνία καὶ συνάφεια μὲ τὸ σῶμα, ὅσο τοῦτο γίνεται;» «Ἔτσι εἶναι», εἶπε ὁ Σιμίας. «Καὶ τί λές γι' αὐτὰ ἔδω, Σιμμία; Λεχόμεστε, ὅτι ὑπάρχει τὸ δίκαιο, αὐτὸ καθαυτὸ, ἢ ὄχι;» «Λεχόμεστε μὰ τὸ Δία», εἶπε ὁ Σιμίας. «Καὶ ὁμοῖον καὶ καλὸ, αὐτὸ καθαυτὸ;» «Πῶς ὄχι;», εἶπε ὁ Σιμίας. «Καὶ εἶδες λοιπὸν ἑσὺ ὡς τώρα ποτὲ μὲ τὰ μάτια σου καί τι ἀπ' αὐτὰ τὰ πράγματα;» «Ἰστέ», εἶπε ὁ Σιμίας. «Ἀλλὰ μήπως μὲ καμμιὰ ἄλλη αἰσθήση τοῦ σώματος τ' ἀγγιξες αὐτά; Καὶ μιλάω γιὰ ὅλα αὐτά, δηλαδή γιὰ τὸ μέγεθος, γιὰ τὴν ὑγεία, γιὰ τὴ δύναμη, καὶ μὲ μιὰ λέξη γιὰ τὴν οὐσίαν ὅλων. Θεωριέται τάχα μὲ τὸ σῶμα ἐκεῖνο, ποὺ μέσα σ' ὅλα αὐτὰ εἶναι τὸ ἀληθινόν, ἢ μήπως τὸ πρᾶγμα ἔχει ἔτσι δά; Ἐκεῖνος ἀπὸ μᾶς ποὺ πῶς πολὺ καὶ μὲ τὴν πῶς μεγάλη αἰσθηρότητα θὰ προετοιμασθῇ μὲ καθαρὴ νόηση νὰ ἰδῇ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς του, αὐτὸς δὲ θὰ ἔρῃ πῶς κοντὰ στὴν ἀληθινὴ γνώση γιὰ τὸ καθένα;» «Πολὺ σωστά», εἶπε ὁ Σιμίας. «Καὶ αὐτὸ δὲ θὰ τὸ κίνη πάρα πολὺ καθαρὰ ἐκεῖνος ποὺ ὅσο μπορεῖ μὲ τὴν ἴδια τὴ νόηση θὰ ἔρῃ στὸ καθεὶ ὄν, καὶ μήτε τὴν ὄψη θ' ἀνακατῶνῃ μὲ τὴ νόηση, μήτε καμμιὰ ἄλλη αἰσθήση θὰ σέρνῃ πρὸς τὸ λογισμό, ἀλλὰ θὰ δουλεύῃ μὲ τὴν ἴδια τὴν καθαρὴ νόηση καὶ θὰ προσπαθῇ νὰ συλλάβῃ αὐτὸ καθαυτὸ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὄντα, ἀπαλλαγμένος ὅσο γίνεται ἀπὸ μάτια καὶ αὐτιά καὶ γενικὰ ἀπ' ὅλο τὸ σῶμα, γιατί αὐτὸ ταράζει καὶ δὲν ἀφήνει τὴν ψυχὴ ν' ἀποκτήσῃ τὴν ἀλήθεια καὶ τὴ λογικὴ γνώση, ὅταν αὐτὸ μετέχῃ; Λέν εἶναι λοιπὸν αὐτός, Σιμμία, ποὺ θὰ συλλάβῃ τὸ ὄν; Ἢ μήπως κανένας ἄλλος;» «Αὐτὸ εἶναι ἔξω ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία, Σωκράτη», εἶπε ὁ Σιμίας.

«Ὡστε εἶναι ἀνάγκη», εἶπε ὁ Σωκράτης, «ἀπ' ὅσα εἶπαμε νὰ ἔρ-
χεται στοὺς γνήσιους φιλοσόφους ἢ ἀκόλουθῃ γνώμη, ποὺ καὶ θὰ τὴν
ἀνακοινώσουν ὁ ἓνας στὸν ἄλλον, ὅτι δηλαδή στὴ σκέψη ποὺ γίνεται

μέ τον καθαρὸ λόγον εἶναι σὰν νὰ μᾶς βγάξη μιὰ ἀτραπὸς ἔξω ἀπ' αὐτὰ
 ἔδῳ, γιατί ὅσο ἔχομε τὸ σῶμα καὶ ὅσο ἡ ψυχὴ μας εἶναι συμφυρμένη
 μαζί μ' αὐτὸ τὸ κακό, δὲ θ' ἀποκτήσωμε σὲ τέλειο βαθμὸ αὐτὸ ποὺ
 λαχταροῦμε; Καὶ λέμε ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ ἀληθινό. Γιατί τὸ σῶμα μᾶς
 δίνει μύριες ἀσχολίες ἕξαιτίας τῆς διατροφῆς του. Καὶ ἂν τὸ βροῦν
 καὶ τίποτε ἄρρώστιες, τότε μᾶς ἐμποδίζει ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ ὄντος.
 Καὶ μᾶς γεμίζει μὲ ἔρωτες καὶ ἐπιθυμίες καὶ φόβους καὶ μὲ λογιῆς-λογῆς
 εἰδῶλα καὶ μὲ πολλὴ φλυαρία, ἔτσι ποὺ πρέπει νὰ εἰποῦμε, ὅτι ἕξαι-
 τίας τοῦ πράγματι δὲν μπορούμε ποτὲ τίποτε σιὰ σωστὰ νὰ σκε-
 φθοῦμε. Γιατί καὶ τοὺς πολέμους καὶ τὶς στῆσεις καὶ τὶς μάχες κανένα
 ἄλλο δὲν τὰ προκαλεῖ παρὰ τὸ σῶμα καὶ οἱ ἐπιθυμίες του. Γιὰ τὴν
 ἀπόκτηση δὲ τῶν ὑλικῶν πραγμάτων εἶναι ποὺ γίνονται ὅλοι οἱ πό-
 λεμοι, καὶ τὰ ὑλικά πάλι πράγματα ἀναγκαζόμαστε νὰ τὰ ἀποχτοῦμε
 γιὰ τὸ σῶμα, ὄντας δοῦλοι στὴ φροντίδα γι' αὐτό. Καὶ ἕξαιτίας αὐ-
 τῶν ὅλων δὲν ἔχομε καιρὸ γιὰ φιλοσοφία. Καὶ τὸ χειρότερο ἀπὸ ὅλα
 εἶναι ὅτι, ἂν τύχη νὰ ἔχομε καὶ λίγη ἀνάπαυση ἀπ' αὐτὸ καὶ στρα-
 φοῦμε στὴ θεωρητικὴ ἔρευνα γιὰ κάτι, τότε μέσα σ' αὐτὲς τὶς ἔρευνες
 παρεμβαίνει τὸ σῶμα καὶ δημιουργεῖ θόρυβο καὶ ταραχὴ καὶ μᾶς σα-
 στίζει, ἔτσι ποὺ ἕξαιτίας τοῦ νὰ μὴν μπορούμε νὰ θεωρήσωμε τὴν
 ἀλήθεια. Πραγματικὰ λοιπὸν γιὰ μᾶς εἶναι ἀποδειγμένο, ὅτι, ἂν εἶναι
 ποτὲ νὰ γνωρίσωμε κάτι καθαρὰ, πρέπει ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὸ σῶμα
 καὶ νὰ ἰδοῦμε τὰ πράγματα αὐτὰ καθαυτὰ μὲ τὴν ἴδια τὴν ψυχὴ. Καὶ
 καθὼς φαίνεται δὲ θὰ ἔχομε ἐκεῖνο ποὺ ἐπιθυμοῦμε καὶ λέμε πῶς τοῦ
 εἴμαστε ἐραστές, τὴ λογικὴ γνώση, παρὰ ὅταν πευθάνωμε, ἐφ' ὅσον
 ὅμως ζοῦμε ὄχι. Γιατί ἂν εἶναι ἀδύνατο μὲ τὸ σῶμα νὰ γνωρίσωμε
 τίποτε καθαρὰ, τότε ἕνα ἀπὸ τὰ δύο πρέπει νὰ δεχθοῦμε, ἢ ὅτι δὲν
 εἶναι ποτὲ δυνατό ν' ἀποχτήσωμε τὴ γνώση ἢ ὅταν πιά πευθάνωμε.
 Γιατί τότε ἡ ψυχὴ εἶναι καθ' ἑαυτὴν χωρὶς τὸ σῶμα, πρὶν ὄχι. Καὶ
 ἐφ' ὅσον ζοῦμε, τότε μόνο, καθὼς φαίνεται, θὰ ἔρθωμε ὅσο γίνεται
 πιὸ κοντὰ στὴ γνώση, ὅταν, ὅσο μπορούμε, δὲ συναναστρεφώμαστε τὸ
 σῶμα, παρὰ ὅσο εἶναι ἀνάγκη· μήτε γνωρίζομε μὲ τὴ φύση τοῦ σώ-
 ματος τὸν ἑαυτὸ μας, ἀλλὰ ὅταν μένωμε καθαροὶ ἀπ' αὐτό, ὡς ποὺ
 νὰ μᾶς λυτρώσῃ ὁ θεός. Καὶ ἔτσι, καθαροὶ καὶ ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ
 τὴν ἀφροσύνη τοῦ σώματος, θὰ εἴμαστε, ὅπως πρέπει, μαζί μὲ ὅμοι-

ους καὶ θὰ γνωρίσωμε μὲ τὸν ἐσώτατο ἑαυτό μας καθεὶ ποὺ εἶναι καθαρὸ καὶ γνήσιο· καὶ τοῦτο εἶναι δὲ τὸ ἀληθινό. Γιατὶ ὁ μὴ καθαρὸς ν' ἀγγίξῃ τὸ καθαρὸ, τοῦτο δὲν εἶναι θεμιτό. Αὐτὰ νομίζω, Σιμμία, εἶναι ἀνάγκη νὰ λένε καὶ νὰ πιστεύουν ὅλοι ὅσοι εἶναι πραγματικὰ φιλόσοφοι. Ἡ μὲν δὲ σοῦ φαίνεται ἔτσι;» «Πιὸ πολὺ ἀπὸ καθεὶ, Σωκράτη», εἶπε ὁ Σιμμία.

Ἄν ἀφήσωμε κατὰ μέρος τὴν ἔννοια τοῦ θανάτου, ποὺ εἶναι συνυφασμένη ἐδῶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς γνώσης καὶ ποὺ θὰ τὴν ἐξετάσωμε ἀργότερα, καὶ κρατήσωμε μόνο ὅσα λέγει γιὰ τὴ λογικὴ γνώση, τότε πρέπει νὰ εἰπαῖμε, ὅτι μὲ τὸν ἐσώτατο ἑαυτό μας εἶναι ποὺ γνωρίζομε ἐκεῖνο ποὺ ἀληθινὰ ὑπάρχει. Μὲ τὴν καθαρὴ νόηση ἢ, ὅπως ἄλλως λέγει ὁ Πλάτων, μὲ τὴν ψυχὴ αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν ἐρχόμαστε σὲ σχέση γνωστικὴ μὲ τὴν οὐσία. Ἐπ' ὅσον ὅμως ὁ λόγος εἶναι ἐνέργημα τῆς ψυχῆς, δὲν ὑπάρχει τάχα ὁ κίνδυνος ἡ ψυχὴ νὰ κλείνεται μ' αὐτὸν μέσα στὸν ἑαυτό της, νὰ μὴν μπορῇ νὰ συλλάβῃ τίποτε τὸ ἀντικειμενικὸ καὶ ἀληθινό; Μὴν εἶναι καὶ ἡ νόηση ἡ ἴδια ἓνα κλῶσμα τῆς ψυχῆς γύρω ἀπὸ τὸν ἑαυτό της καὶ μὴν ἐκεῖνο ποὺ λέμε ιδέα, ἀληθινὴ οὐσία, εἶναι κι' αὐτὸ μιὰ ἀπλὴ σκέψη, ἓνα ἀπλὸ διανόημα, ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ψυχὴ καὶ συμμερίζεται τὴν τύχη τῆς ψυχῆς, δηλαδὴ τὴν ἀτέλειωτη ἀλλαγὴ καὶ ἀσύχαστη ἀστάθεια; Τοῦτο θὰ σημαίῃ ὅμως πιά, ὅτι, ἂν ἡ ιδέα εἶναι δημιουργημα, ἐπινόημα τῆς ψυχῆς μας, ἂν εἶναι «ἐν ψυχαῖς», ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, τότε δὲ θὰ εἶναι καὶ αὐτὸ καὶ αὐτό, δηλαδὴ ἀπόλυτο, ἀλλὰ μέσα σὲ κάθε ψυχὴ θὰ εἶναι διαφορετικὴ. Ἔτσι θὰ πέσωμε πάλι μέσα στὴ σχετικότητα.

(1) Πλάτων ἔγραψε τὸν Παρμενίδη καὶ τὸ Θεαίτητο γιὰ ν' ἀναιρέσῃ ἓνα-ἓνα ὅλα αὐτὰ τὰ ἐνδεχόμενα. Ὁ Θεαίτητος μάλιστα εἶναι ὁ διάλογος ποὺ δίνει τὴν πιὸ βαθειὰ καὶ πιὸ ριζικὴ θεμέλιωση στὸ πρόβλημα τῆς ἀντικειμενικότητος τοῦ λόγου καὶ τῆς ιδέας. Γιὰ ν' ἀποδείξῃ ὅμως ὁ Πλάτων τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ λόγου καὶ τῆς ιδέας ἔπρεπε πρωτύτερα νὰ θεμελιώσῃ μὲ τρόπο πρωτότυπο τὴ σχέση τοῦ εἶναι μὲ τὴν ψυχὴ, τῆς ιδέας μὲ τὴ συνείδηση. Ἀπὸ τὴν καινούργια αὐτὴ θεμέλιωση θὰ πηγιάσῃ καὶ ἡ βάσις ὅπου θὰ στηριχθῇ ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ λόγου καὶ τῆς ιδέας. Καὶ εἶναι τόσο μεγάλη ἡ σημασία, ποὺ ἔχει ἡ καινούργια αὐτὴ ἐρμηνεία, ποὺ δίνει ὁ Πλάτων στὴ

σχέση τῆς ἰδέας μὲ τὴν ψυχὴ, τοῦ εἶναι μὲ τὸ νοεῖν, ὥστε αὐτὴ προσδιορίζει ὅλο τὸν χαρακτῆρα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Δὲν νοιώθει κανεὶς τὸν Πλάτωνα, ἂν δὲν ἀποσαφηνίσῃ μέσα του τὴν βαρυσήμαντη ἑρμηνεία ποὺ δίνει στὸ πρόβλημα τοῦτο. Καὶ ὅπως ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας του, ὅμοια καὶ τοῦτο, ἔκτὸς ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ ἀνάπτυξη ποὺ τοῦ κάνει, τὸ τυλίγει καὶ μέσα σὲ μιὰ μυθικὴ ἔκφραση. Μεταχειρίζεται τὴ θρησκευτικὴ παράδοση, γιὰ νὰ συμβολίσῃ μ' αὐτὴν κάτι ποὺ ἔχει λογικὴ, θεωρητικὴ σημασία. Καὶ σ' αὐτὸ τὸν βοηθοῦσε πολὺ ἡ παράδοση, γιατί τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς ἀνήκει σ' ἐκεῖνα τὰ προβλήματα, ποὺ παιδεύουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς του. Ἡ ψυχὴ εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο πρόβλημα ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τοῦ γίνηκε συνειδητὸς ὁ θάνατος. Μὲ τὸ θάνατο, δηλαδὴ τὸ τέλος τῆς ζωῆς, ἔχομε τὴν ἀρχὴ γιὰ τὸ πρόβλημα, ποὺ ποτὲ δὲ θ' ἀφήσῃ πιά τὸν ἄνθρωπο ἥσυχο. Ἔτσι ἔγινε ἡ ψυχὴ μέσα στὴ θρησκευτικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴ φιλοσοφικὴ παράδοση τοῦ Ἑλλήνα ἡ ἀρχὴ ἐκείνη, ποὺ γύρω της ὑφάνθησαν ὅλοι οἱ θρύλοι, καὶ ποὺ μαζὶ της ἀρχίζει καὶ τελειώνει ἡ ζωὴ. Ἡ ψυχὴ εἶναι καὶ γιὰ τὴν παράδοση, ποὺ παράλαβε ὁ Πλάτων κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸ σῶμα, κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴν ὕλικότητα.

Τὴν ἔννοια λοιπὸν τῆς ψυχῆς ὁ Πλάτων δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ τὴν δημιουργήσῃ. Ἦταν ἓνα δεδομένο τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως, ποὺ μὲ τὸν ὀρφισμό καὶ τοὺς πυθαγόρειους ἀπόχτησε πολὺ πλεονεκτήματα ἀπὸ πρὶν. Καὶ ὁ χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ἡ ἐπιβίωσή της ἔπειτα ἀπὸ τὸ θάνατο, εἶναι κι' αὐτὰ προβλήματα, ποὺ τὰ εἶχε ζήσει μὲ τὸν τρόπο της ἡ προηγούμενη θρησκευτικὴ καὶ φιλοσοφικὴ παράδοση. Ὡς πρὸς αὐτὰ λοιπὸν ὁ Πλάτων γίνεται κληρονόμος. Ὅμως ἦτανε γόνιμος κληρονόμος, γιατί ὅλα τὰ δόγματα, ποὺ παράλαβε ἀπὸ τὴν παράδοση γιὰ τὴν ψυχὴ καὶ τὴν τύχη της, τὰ πλούτισε ὁ Πλάτων μὲ καινούργια μορφή κι' ἔκφραση. Ὁ χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, ὁ τρόπος ποὺ συνδέεται ἐκείνη μὲ τοῦτο, ἡ ὑπαρξὴ τῆς ψυχῆς πρὶν ἀπὸ τὸ σῶμα, ἡ αἰωνιότητα τῆς ψυχῆς, τὸ δίκασμα τῶν νεκρῶν, ὅλα αὐτὰ ἔχουν τὰ ἀνάλογά τους στὴν ὀρφικὴ θρησκεία καὶ στὰ μυστήριά της. Ἀλλὰ στὸν Πλάτωνα τὰ διαπνέει ἓνα καινούργιο ἥθος. Καὶ ἀπὸ τὸ ἥθος τοῦτο πρέπει νὰ καταλάβωμε, πῶς ὁ Πλάτων

μετασχηματίζει καὶ γονιμοποιεῖ τὴν ἀρχαία ὀρφικὴ παράδοση. Ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος κρατάει στὸν Πλάτωνα τὴ μυθικὴ καὶ ὀρησκειτικὴ τῆς ἔκφραση καὶ μάλιστα πολὺ πρὸ πλούσια ἀπὸ πρῖν, ἀπὸ τᾶλλο μέρος πάλι ἔχει τὴν ὁλωσδιόλου καινούργιο πλήρωμα. Συσχετίζεται μὲ τὸ μεγάλο πρόβλημα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, τὴν ἰδέαν, ἔτσι ποὺ μήτε τὴ θεωρία γιὰ τὴν ψυχὴ, μήτε τὴ θεωρία γιὰ τὴν ἰδέαν νὰ μπορῇ κανεὶς νὰ πραγματευθῇ χωριστά. Καὶ μὲ τὴ συνάρτηση αὐτῆς τῆς ψυχῆς μὲ τὴν ἰδέαν βαθαίνει τόσο πολὺ τὸ νόημα τῆς ψυχῆς, ποὺ ὀρεεῖς, πὼς δὲν ἔχει πιά τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τὴν παλαιὰ ἔννοιαν, ποὺ παρᾶλαβε ὁ Πλάτων ἀπὸ τὴν παράδοση. Ἡ ψυχὴ σιγὰ-σιγὰ γίνεται στὸν Πλάτωνα ἡ λογικὴ ἐκείνη ἀρχή, ποὺ ἔχει γνώση γιὰ τὴν ἰδέαν. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης, τὸ εἶναι, ἢ παλαιὰ τοῦτη ἔννοια τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, μεταξιώνεται τὴν ὥρα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Τὸ ἀπλὸ καὶ ἀδιάφορο εἶναι γίνεται τὴν ὥρα κάτι πολὺτιμο, γίνεται ἀπόλυτη ἀξία.

Ὄρησκειτικὰ εἶναι ἡ ψυχὴ οὐσία, ὑπόσταση ὄντολογικὴ μὲ δική της ζωὴ, διάρκεια καὶ τύχη. Ὅλα αὐτὰ τὰ γνωρίσματα ὑποχωροῦν μέσα στὴν πλατωνικὴ θεωρία περὶ ψυχῆς ἢ μένουν σὰν τύποι, ἀλλὰ παίρνουν καινούργιο πλήρωμα. Ἡ ψυχὴ ἐδῶ γίνεται ἡ λογικὴ πρωταρχὴ τῆς γνώσης καὶ τῆς πράξης, τῆς νόησης καὶ τῆς βούλησης. Πρώτη φορὰ μέσα στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία γίνεται τόσο αὐστηρὰ ἡ σύλληψη τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐγώ. Ἡ ψυχὴ, ἀπαλλαγμένη ἐδῶ ἀπὸ ὅλα τᾶλλα, λογίζεται καὶ πράττει, ἔχει θεωρία, δηλαδὴ γνώση γιὰ τὴν αἰώνια μορφή τοῦ εἶναι, τὴν ἰδέαν, ἔχει καὶ πράξη, δηλαδή, κατευθύνει τὰ βουλήματά της ἔτσι, ὥστε νὰ εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν αἰώνια εἰδὴ τοῦ εἶναι, τὴν ἰδέαν. Τὸ ἐγὼ δὲν εἶναι πιά ἐδῶ αὐτάρεσκο, ὅπως στὴ σοφιστικὴ, οὔτε εἶναι πάλι τόσο ἄπορο, ὅπως στὸ Σωκράτη, ἀλλὰ ἔχει βρεῖ τὸν ἀπρόσωπο ἐκεῖνο νόμο γιὰ τὸν ἑαυτό του, ποὺ καθὼς τὸν θερίζει καὶ τὸν πραγματώνει, τοῦ προσκομίζει εὐδαιμονία, ὅχι ὅμως καὶ ματαιοδοξία. Ἐδῶ εἶναι ποὺ νοιώθει πιά καθαρὰ τὸ ἐγὼ τὴν ἀτέλειά του καὶ πείθεται, πὼς ἡ ἀξία του ἔρχεται ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ αἰώνιο ἀγαθόν, τὴν ἰδέαν, ποὺ πρέπει, ὅσο τοῦτο γίνεται, νὰ τὸ προσεγγίζῃ, νὰ τὸ ἀγαπᾷ καὶ νὰ τὸ μετουσιώσῃ μέσα του. Τὸ ἐγὼ, ἡ ψυχὴ, εὐρῆκε μὲ τὴν ἰδέαν τὸ πραγματικὸ τοῦ στήριγμα. Ἄν πρῖν παρᾶδερνε

ἀπὸ τὸ ἓνα φαινόμενο στὸ ἄλλο, ἀπὸ τὸ ἓνα δόξασμα στὸ ἄλλο, τώρα ἐδραιώνεται ἐπάνω σὲ βάση ἀπαρασάλευτη, ποὺ δὲν μπορεῖ πιά νὰ τὴν κλονίσῃ ἡ ἄλλη «θνητὴ φλυαρία».

Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ψυχῆς θὰ μπορούσαμε μέσα στὴν ἱστορία της νὰ ξεχωρίσωμε τρεῖς διαφορετικὲς συλλήψεις. Κατὰ τὴν πρώτη ἡ ψυχὴ εἶναι ὑπόστασις ξεχωρὴ ἀπὸ τὸ σῶμα. Εἶναι ὅμως μέσα στὸ σῶμα, εἶναι δεμένη μαζί του γιὰ ὠρισμένο καιρό. Θαρρεῖς, πὼς ἡ ψυχὴ ἐδῶ ξενοδουλεῖ. Κατὰ τὴ δεύτερη σύλληψη ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ δύναμη, ποὺ ἔχει μέσα της σύμφυτη τὴ ζωὴ καὶ τὴν κίνησις. Εἶναι ἡ πρωταρχὴ γιὰ κάθε ζωὴ καὶ κάθε κίνησις. Αὕτὴ δίνει μορφή στὸ σῶμα καὶ τὸ συντάξῃ σὲ ὀργανικὴ ὁλότητα. Κατὰ τὴν τρίτη τέλος ἀντίληψη ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ λόγου, ἡ ἀρχὴ τῆς νόησης. Ἡ ἔννοια αὕτὴ τῆς ψυχῆς εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν αὐτοσυνείδησις. Καὶ τὶς τρεῖς αὐτὲς ἀντιλήψεις τὶς συναντᾶμε στὸν Πλάτωνα, καὶ ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη βρίσκονται ἔτσι σὲ σχέσις, ὥστε νὰ νομίζῃ κανεὶς, πὼς εἶναι εἶδη μιᾶς μορφῆς, τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους φανερώνεται κάτι πολυσήμαντο. Καὶ τίποτα δὲν εἶναι τόσο πολυσήμαντο ὅσο ἡ ψυχὴ. Νὰ συλλάβῃ κανεὶς ὅλο τὸ νόημα ποὺ ἔχει ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς μόνο μὲ τὸν ἓναν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τρεῖς τρόπους, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τοὺς ἰδοῦμε ὅλους.

Στὸ Φαίδωνα ἐπικρατεῖ ἡ πρώτη ἀντίληψη, ποὺ θέτει τὴν ψυχὴ σὰν ξεχωριστὴ ὑπαρξιν, σὰν ἰδιαίτερη ὑπόστασις. Μὲ τὴν ἔννοια αὕτὴ δουλεῖ στὴν ἀρχὴ ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης στὸ Φαίδωνα γιὰ ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Αὕτὴ του ὅμως ἡ προσπάθεια εἶναι προστάδιο γιὰ μιὰ πιὸ σπουδαία, ποὺ ἔρχεται ἔπειτα καὶ ποὺ στηρίζει τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς στὴν αἰωνιότητά της ἰδέας. Δηλαδή ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη, ἐφ' ὅσον μὲ τὴ γνώσις μετέχει στὸ αἰώνιο ἀγαθόν, ἔχει ἀπολαβὴ ἀπὸ τὴν ἰδέα. Αὕτὴ εἶναι ἡ πιὸ ἔγκυρη ἀπόδειξις τοῦ Φαίδωνος καὶ αὕτὴ ἐκφράζει τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἦθος τοῦ Πλάτωνος. Οἱ ἄλλες ἀποδείξεις εἶναι δογματικὲς, δηλαδή προϋποθέτουν ἐκεῖνο ποὺ θέλουν ν' ἀποδείξουν. Ἡ δεύτερη, ἡ δυναμικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ψυχὴ, εἶναι ἐκείνη ποὺ διαπνέει τὸ Φαῖδρον καὶ τὸ Συμπόσιον. Ἐδῶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρχὴ πλαστικὴ, ποὺ διέπει τὸ σῶμα καὶ ρυθμίζει τὴν κίνησίν του. Ἀρχὴ τῆς κίνησις γίνεται ἐδῶ ἡ ψυχὴ, δηλαδή ἐκεῖνο ποὺ κινεῖ

τὸν ἑαυτό του καὶ ὅλα τὰλλα. Στὸ Θεαίτητο ὁμῶς εἶναι ποὺ συναντᾶμε τὴν τρίτη ἔννοια περὶ ψυχῆς, τὴν καθαρὰ λογικὴ, ποὺ εἶναι κατεξοχὴν πλατωνικὴ. Ἐδῶ δὲ μένει πιά κανένα ἀπὸ τὰ μυθικὰ γνωρίσματα καὶ φορέματα τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ γίνεται καθαρὸ ἐγώ, ποὺ μόνο του λαμβάνει εἴδησι γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἡ ψυχὴ γίνεται ἐδῶ αὐτοσυνείδησι, συλλαμβάνει τὸν πυρῆνα τῆς, τὴν λογικὴ τῆς ἐνότητος, ἀπομονώνεται. Καὶ μὲ τὴ σύλληψη τούτῃ τῆς λογικῆς τῆς ἐνότητος ἡ ψυχὴ εἶναι πᾶν ν' ἀποδιώχνη ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς τὴν περιφέρεια ὅλα τὰλλα τῆς γνωρίσματα καὶ ὅλες τὶς ἄλλες τῆς δυνάμεις. Οἱ αἰσθήσεις καὶ ὅ,τι εἰσέρχεται στὴν ψυχὴ μὲ τὶς αἰσθήσεις δὲν μποροῦν νὰ γίνουν τῶρα βάση γιὰ νὰ καταλάβωμε, τί εἶναι ψυχὴ. Γιατί, ἂν στηριχθοῦμε σ' αὐτὰ γιὰ νὰ σχηματίσωμε ἔννοια γιὰ τὴν ψυχὴ, τότε ἡ ψυχὴ θὰ γίνῃ ἓνα ἀσυνάρτητο ἄθροισμα ἀπὸ δεδομένα τῆς ὁρα-
σης, τῆς ἀκοῆς, τῆς ἀφῆς καὶ τῶν συναισθημάτων, ποὺ γεννιῶνται ἀπ' αὐτὰ, δηλαδή λογῆς - λογῆς ἡδονὲς καὶ πόνοι, χαρὲς καὶ λύπες. «Γιατί θὰ ἦτανε φοβερό», λέγει ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης στὸ Θεαίτητο, «ἂν μέσα μας, σὺν σὲ δούρειους ἵππους, εἶναι κλεισμένα πολλὰ αἰσθήματα, καὶ ἂν ὅλα αὐτὰ δὲν ἀνάγονται σὲ μιὰ ἐνότητα, εἴτε ψυχὴ τὴν εἰποῦμε εἴτε ὅ,τιδήποτε ἄλλο, αὐτὴ ποὺ μὲ τὰ ὄργανά τῆς, τὶς αἰσθήσεις, αἰσθάνεται ὅσα εἶναι αἰσθητά». Ὡστε τὰ αἰσθητήρια εἶναι ἀπλὰ ὄργανα τοῦ αἰσθάνεσθαι, ἐνῶ τὸ αἰσθάνεσθαι τὸ ἴδιο μὲ τὴν ἐνέργειά του ἀνήκει σὲ μιὰ δύναμη, ποὺ δὲν εἶναι προσιτὴ στὴν αἴσθησι. Τὸ αἰσθάνεσθαι καὶ ἡ ἐνέργειά του ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στὴν ψυχὴ, ἢ πῶς καλὰ ἀκόμα, εἶναι ἀπὸ μιὰ ἄποψη ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ.

(1) αὐστηρὸς αὐτὸς χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ ὄργανα, τὶς αἰσθήσεις, ποὺ μεταχειρίζεται γιὰ νὰ ἐπικοινωνῇ μὲ τὸν αἰσθητὸ κόσμον, θέτει σὲ ὅλη του τὴ σημασίᾳ τὸ πρόβλημα τῆς λογικῆς ἀρχῆς τοῦ ἐγώ. Ψυχὴ, ἐγώ, ἢ ὅπως ἄλλιῶς καὶ ἂν τὸ εἰποῦμε, εἶναι ἡ λογικὴ ἐκείνη ἐνότητα, ὅπου ἀνάγονται ὅλα ὅσα γίνονται μέσα στὶς αἰσθήσεις, καὶ ὅποῦδε δέχονται τὴ συνάρτησή τους. Ἄν θελήσωμε λοιπὸν νὰ μείνωμε μέσα στὶς αἰσθήσεις καὶ ἐκεῖ ἐπάνω νὰ στηρίξωμε τὴ θεωρία μας γιὰ τὴ γνώση, τότε θὰ καταστρέψωμε τὴν ἔννοια τῆς λογικῆς ἀρχῆς καὶ μ' αὐτὸ καὶ τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης. Γιατί τότε νὰ μὴ δεχθοῦμε κάτι ἄλλο, ποὺ εἶναι πῶς ἀκόλουθο, ὅτι δηλαδή ὑπάρχουν τόσες ἀρχές

μέσα μας, τόσα κριτήρια για γνώση, όσες και αίσθήσεις; Και γιατί να μη δεχθούμε και κάτι πιο πολύ ακόμα, που είναι επίσης ακόλουθο με την αφετηρία της σκέψης αυτής, ότι δηλαδή ούτε μέσα σε κάθε αίσθηση δεν υπάρχει ένότητα και αρχή, που να συνταιριάζει και να συναρτᾷ τὸ ἓνα αἰσθημα με τὸ ἄλλο; Μέσα ἐδῶ, δηλαδή στην αἴσθηση, δεν μπορούμε να συναντήσουμε τίποτε που να ἔχει τὴ σχέση τῆς ταυτότητας με τὸν ἑαυτό του, ἡγουν δεν υπάρχει τίποτε τὸ σταθερό. Ὁ λόγος τοῦ Ἡράκλειτου για τὴ γενικὴ ροή, για τὸ ἀσίγαστο γίνεσθαι ἰσχύει πιο πολύ μέσα στὰ ψυχικὰ ἀπὸ ὅτι στὰ φυσικὰ φαινόμενα, γιατί, ἂν θελήσουμε νὰ συγκρίνουμε τὸ πλήρωμα τῶν αἰσθημάτων, που ἔχουν δύο πρόσωπα για ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενο, δὲ θὰ μπορέσουμε ποτὲ νὰ βροῦμε κοινὰ στοιχεῖα. Δύο ἄνθρωποι, που ἔχουν ἀπέναντί τους τὸ ἴδιο ἀντικείμενο, πραγματικὰ δὲν ἔχουν μέσα τους τὸ ἴδιο αἰσθημα γι' αὐτό. Δὲν ὑπάρχει ἐδῶ καμμιά ταυτότητα, που νὰ δένη τὸν ἓναν ἄνθρωπο με τὸν ἄλλον, ὅπως τοῦτο γίνεται με τὸ λόγο καὶ τὸ νόημά του. Ἀλλὰ καὶ μέσα στὸν ἴδιον ἄνθρωπο τὸ τωρινὸ αἰσθημα ἢ ἡ τωρινὴ παράσταση δὲν εἶναι τὰ ἴδια με τὸ αἰσθημα ἢ τὴν παράσταση, που εἶχε ὁ ἴδιος πρὶν για τὸ ἴδιο ἀντικείμενο. Οὔτε ἐδῶ ὑπάρχει καμμιά ένότητα στὸ πλήρωμα τοῦ αἰσθήματος ἢ τῆς παράστασης. Ἄν ἦτανε νὰ βασισθῇ ὁ ἄνθρωπος στὰ αἰσθήματά του ἢ στὶς παραστάσεις του, τότε δὲ θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ πεισθῇ, ὅτι εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος με τὸν ἑαυτό του, γιατί ὁ ἑαυτός του θ' ἄλλαζε μαζί με τὸ πλήρωμα τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς παράστασης. Γενικὰ λοιπὸν αἰσθημα καὶ παράσταση δὲν ἔχουν καμμιά σταθερὴ μορφή για τὸ ἀντικείμενό τους. Καὶ τὸ ἐγώ, ἐφ' ὅσον μένει μόνο μέσα στην αἴσθηση καὶ στην παράσταση, δὲν ἔχει καμμιά ένότητα. Ἐνότητα τῆς ψυχῆς, τοῦ ἐγώ, χωρὶς ένότητα τοῦ ἀντικειμένου, ὅπου μέσα νὰ δουλεύει καὶ νὰ κινεῖται ἢ ψυχὴ, δὲν ὑπάρχει. Καὶ μέσα στὸν κόσμον τῆς αἴσθησης καὶ τῆς παράστασης δὲν ὑπάρχει τίποτε που νὰ εἶναι τὸ ἴδιο, νὰ εἶναι ἓνα με τὸν ἑαυτό του ἢ καὶ που νὰ μπορούμε νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε ἀπλῶς ὡς κατιτί. Ἡ μιὰ στιγμή καταπίνει ἐδῶ τὴν ἄλλη με τὴ μορφή της, χωρὶς οὔτε συνέχεια οὔτε συνάρτηση νὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη. Τὸ «ἐν τι ψυχῆς», ἢ ένότητα ἢ λογικὴ τοῦ ἐγώ, ἂν ὑπάρχει μόνον ἢ αἴσθηση καὶ ἢ παράσταση, δὲν εἶναι συλληπτή.